

İNSANIN TAŞLARLA İSTİARESİ

Semra BAYRAKTAR¹

Öz

Dil ve sanat gibi mitlerin de nasıl doğduğu bilinmemektedir. Bununla birlikte dünyanın farklı coğrafyalarında rastladığımız ortak mitik unsurlar, bizleri belli bir toplumun tarih ve kültüründen öte, insanlık tarihi ve kültürünün ortak noktaları üzerinde düşünmeye sevk ediyor. Coğrafi, kültürel, ticari temaslar ile toplumların iletişim hâlinde olması, kurgulayıp başka toplumlara anlattıkları, başkalarından duyup aynen benimsedikleri veya kendilerine uyarladıkları hikâyelerin yayılmasına zemin hazırlamış, birey ve toplumların birbirini anlamasında ve bağ kurmasında önemli bir araç olmuştur. Bununla birlikte aralarında aşılmaz denizler bulunan, tarihsel süreçte birbiriyle hiçbir teması olmayan toplumların mit ve efsanelerindeki ortak unsurların kaynağı nedir? Neden çoğu kültürde yaratılış, bereket, kahramanlık başta olmak üzere birçok konuda benzer anlatı, figür, sembol ve motifler var? İsimleri farklı olsa da tanrıların ayırdığı ve düzene koyduğu bir evren, bir tufanla yok olan sonra yeniden hayat bulan dünya, olağanüstü yeteneklere sahip yarı tanrı kahramanlar vb. bize insanlığın binlerce yıllık hikâyesini anlatır. Bu hikâyede yaygın motiflerden biri de taş kesilmedir. Dünyanın birçok yerinde taş ve kayaların insana benzetilmesi ve bunun üzerine efsaneler söylenmesi yaygındır. Taşlaşma gibi evrensel bir mitos malzemesinin gerçeğe bağını sorgulamak, taş kesilme efsanelerinin kültürler arasındaki dolaşımını gözlemlemek insanlığın ortak yanlarını kavramamıza yardımcı olacaktır. Bu çalışmada da amaçlanan bu olup mitler, efsaneler ve masallarda karşımıza çıkan taşlaşmanın nasıl tezahür ettiği, beşeri ve toplumsal hafızadaki yeri ve günümüze akisleri üzerinde durularak evrensel bir motif olmasının sebepleri irdelenecektir.

Mitolojik bir motifin dünyanın farklı coğrafyalarında, birbirinden habersiz toplumların anlatılarında var olabilmesi, evrensel hâle gelebilmesi için her şeyden önce tüm insanlığa hitap etmesi, insanları müşterek noktalarından yakalaması gereklidir. Bu nedenle taşlaşma motifi ele alınırken öncelikle insanın evrensel nitelikleri üzerinde durulacak, taşlaşma olgusu insanoğlunun biyolojik, zihinsel ve psikolojik ortaklıkları çerçevesinde değerlendirilecektir. Böylece mit ve efsanelerin tümünden de hayal ürünü olmadığına, ortak mitik unsurların temelinde evrensel zihnin işleyiş şekli olduğuna örnek anlatılardan hareketle dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Taşlaşma, Mit, Efsane, Rüya, Motif

PERSONIFICATION OF STONES

Abstract

It is not known how myths, like language and art, were born. However, the common mythical elements we encounter in different geographies of the world lead us to think about the common points of human history and culture beyond the history and culture of a particular society. The communication of societies with geographical, cultural and commercial contacts has paved the way for the dissemination of stories that they have fictionalized and told to other societies, stories they have adopted exactly as heard from others or adapted have been an important tool for

¹ Dr. Millî Eğitim Bakanlığı, b.semra@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2869-5396

individuals and societies to understand each other and establish bonds. Nevertheless what is the source of the common elements in the myths and legends of societies that have impassable seas between them and have no contact or interaction with each other in the historical process? Why are there similar narratives, figures, symbols and motifs in many cultures, especially on creation, fertility and heroism? Even though their names are different, a universe separated and arranged by the gods, the world that was destroyed by a flood and then revived, demigod heroes tell us the story of humanity for thousands of years. One of the common motifs is petrification. It is common in many parts of the world that stones and rocks are compared to humans and legends are told about it. Questioning the connection of a universal mythical material such as petrification with reality, observing the circulation of petrification legends among cultures will help us to understand the common aspects of humanity. This is what is aimed in this study; the manifestation of petrification which we encounter in myths, legends and tales, its place in human and social memory and the reasons for petrification being a universal motif will be examined regarding its reverberations to the present.

In order for a mythological motif to exist in the narratives of societies unaware of each other in different geographies of the world and to become universal, it must first of all appeal to all humanity and capture people from their common points. For this reason, while the petrification motif is discussed in our study, first of all, the universal qualities of the human will be emphasized, and the petrification phenomenon will be evaluated within the framework of the biological, mental and psychological partnerships of human beings. Thus, it will be pointed out thorough exemplary narratives that myths and legends are not entirely imaginary, but the basis of common mythical elements lies in the functioning of the universal mind.

Keywords: Petrification, Myth, Legend, Dream, Motif

Giriş

İnsanlık tüm farklılıklarına rağmen ortak bir geçmişin ürünüdür. Başlangıcından itibaren insanlığın benzer tecrübelerden geçmesi, benzer bilinmezliklere düşmesi, kendisini etkileyen olay ve durumlar karşısında benzer tepkiler vermesine, akıl yürütmesine, anlam ve inanç dünyası oluşturmasına neden olmuştur. Kim olduğunu, nasıl bir evrende yaşadığını, hayatta kalmak için nelere ihtiyaç duyduğunu, yaşamında hangi güçlerin söz sahibi olduğunu anlamaya çalışan ilkel insan; bilinmeyene yönelik merakını, korku ve kaygılarını etrafını kuşatan dünyadan ve dünyevi gerçeklerden hareketle yorumlamaya çalışmıştır. İlkel insanın yabancısı olduğu bir dünyayı göğe, toprağa, denize, yıldızlara, ormana, hayvanlara, tabiat hadiselerine bakarak yorumlama gayreti, saf zihninin safiyet dolu sonuçlarını verecektir. Gök gürültüsü tanrının öfkesini, batan güneş ilahi gücün küstüğünü veya ormana girenden haber çıkmayışı orman tanrısının, mahremiyet arzusuyla, avcılarını yok ettiğini düşündürecektir. Mademki ormanın esrarengiz tanrısı gazabını avcılara yöneltmiştir, o hâlde, onun çamurdan bir heykelini yapıp önünde küçük bir kurban vermek ilk akla gelen çare olacaktır. Arkasından bu yeşil tanrı hakkında o saf hayal gücü işlemeye başlayacak,

tanrılar âlemine ait mitosun doğması için ilk adım atılmış olacaktır (Rosenberg, 2003; Campbell, 1995).

Hayal gücünün tanrılar katından daha insani bir seviyeye ilgi duymaya başlaması, ilahi güçlerle ilişki kurmayı terk etmesi anlamına gelmez. Biri hastalandıysa sebebi, kalabalık tanrılar hiyerarşisinden birinin emirlerine ayak uydurmayışıdır. Toprağı bereketli ürün verdiyse hasat ayınındaki samimiyeti nedeniyledir. Yaşadıklarından ibret almak kadar, daha önce yaşanmış olanları anlamaya çalışarak oralardan ders çıkarmak da insani tecrübeleri artırır. Şu meyveyi yiyen hastalanıp ölmüşse ondan yememek gerek. Sel gelip sadece şu adamı almışsa, bu musibeti hak etmesini sağlayan bir sebep vardır, onu öğrenip tekrarlamamak lazımdır. Karşıdaki kaya bir kadın silüetini andırıyorsa kim bilir ne yapmış da taşa dönüşmüştür? Zamanla kayanın bir hikâyesi oluşturularak taş kesilmesine iyi bir sebep bulunacak ve bu hikâye ibretlik bir ikaz taşıyacaktır. Dünyanın neresinde yaşarsa yaşasın, insanoğlunun görüp tecrübe ettiklerini açıklama şekli benzer yorumlar doğuracak ve mitosun, efsanelerin ortak anlatıları belirdikçe evrensel kültür değerleri doğacaktır. Dinozor kemiklerine tesadüf ettiğinde muhayyilesi ejderha formunda varlıklar inşa eden tek bir kavim aramaktansa, bu kemiklerin bulunduğu her coğrafyada ortak hayal gücünün benzer yorumlar çıkardığını düşünmek daha isabetli bir tespit olur. Buzul Çağı sona ererken dünyanın pek çok yeri sular altında kalmışsa, Sümer tabletlerinden Amazon yerlilerinin anlatılarına kadar pek çok yerde aynı hadisenin farklı yorumlarına rastlanması doğal bir ortaklık değil midir? İlahi metinlerde Nuh Tufanı adını aldıktan sonra da bu ortaklık bir başka düzlemde varlığını sürdürmüşse, bunda garipsenecek bir yan yoktur. Evrensel bir felaket, evrensel bir mitos için malzeme vermektedir (Rosenberg ,2003; Levi-Strauss, 2013; Campbell, 1995).

İşte bu evrensel insani anlatılardan herhangi birinin mitik benzerliğini fark ettiğimizde, arkasında yine evrensel bir gerçeklik aramanın –her zaman olmasa da– anlamlı bir sonuç verebileceğini görmemiz gerekir. Özellikle, tabiatı okuma teşebbüsünün insan muhayyilesindeki karşılığı aşağı yukarı aynı anlatıları oluşturuyor. Bu nedenle Küba ve Dominik'te anlatılan bir masalın, binlerce kilometre uzaktaki Anadolu'da da bir benzerinin yaşadığını görmek şaşırtıcı olmamalıdır (Sakaoğlu, 1980: s.25). Efsanelerin kaynağı hakkında Raoul Rosières'nin (akt. Sakaoğlu, 1980: s.7) ileri sürdüğü iddiaların aslında benzer anlatıların hepsi için geçerli olduğu, insanlığın ortak muhayyilesinin ve adaptasyon yeteneğinin bambaşka kavimlerde, birbirinden habersizce aynı şekilde çalıştığı unutulmamalıdır.

Bu makalenin ana problemi, mit ve efsanelerin tümünden hayal ürünü olmadığını ve gerçek dünyanın muhayyel bir yorumunu yaparken kurgulanan anlatının mitik malzemeye dönüştüğünü

tek örnek üzerinde göstermek, bunu yaparken de evrensel zihnin işleyiş şekline dikkat çekmektir.

Bu konuda, evrensel bir nitelik taşıyan taş kesilme motifi bize yeterince malzeme vermektedir.

1.Tabiatta İnsani Gölgeler

Primitif insan zihninin tabiatı ve kendi cinsini tanıma gayreti, mitik malzemenin nasıl filizlendiğini de anlamamıza yardımcı olur. Şahsi animasını fark eden insan için tabiatın da canlı bir varlık olduğunu idrak ediş önemli bir adımdır. Tabiat da insan gibi/ kadar canlıysa, insani vasıfların büyük kısmını onda da tespit etmek mümkündür. Tabiat da küser, öfkelenir, hastalanır, söylenir ve bütün bunları yapışı beşerin vasıflarından farksızdır. Kısaca, bize olan ona da olmaktadır. Animist algının tabiatı yorumlarken kullandığı üç temel dayanağı vardır ki hepsi de mesnedini ve delilini en iyi bildiğimiz yerden, yani insanoğlundan çıkarır. Öncelikle biyolojik, sonra zihinsel ve nihayet psikolojik birikimlerimiz tabiatı yorumlamadaki başlıca malzememizi oluşturur. Henüz acemisi olduğu bir dünyayı kendinden başlayarak çözmeye çalışan ve cılız birikimlerinin merkezinde yine kendi oturan insanoğlu için etrafında cereyan eden her çeşit doğa olayını; mağara, nehir, dağ gibi topografik oluşumları, astronomik gözlemlerini ve daha nice fenomeni egosantrik bir yolla değerlendirmek kaçınılmazdır. İşte bu değerlendirmelerdir ki kısa bir süre sonra mitolojiye, dine ve anlatıya dönüşerek kabile kültürünü oluşturacaktır. Şayet, bugün bile edebiyatta teşhis ve intak sanatlarından bahsedebiliyorsak sebebi, dış dünyayı kendimiz gibi insani vasıflarla donanmış vehmiyle algılayışımızdadır. Dolayısıyla, tarih öncesinin mitik anlatılarında tesadüf ettiğimiz olağandışı ve olağanüstü sahnelerde de aynı algılayışın izlerine rastlamamız doğaldır. Şimdi, bu dikkatle bakarak, taşlaşan figürlerin hikâyelerinin arkasındaki primitif zihnin kavrayışını ve gerçeklik algısını çözmeye çalışabiliriz.

Yukarıda ifade edildiği gibi insan idrakinin öncelikli değerlendirmeleri bizzat kendi biyolojisiyle kurduğu analojik bağ üzerindedir. Eğer ilk tanrılar insan suretindeyse, kurtlar kuşlar dile geliyor, ağaçlar küsüyor, çiçekler sevdalanabiliyorsa, bunun sebebi insanın tabiatı benimsedikçe içselleştirmesi ve kendisiyle özdeşleştiğidir. İşte taş kesilme motifi de böyle bir yol izleyerek, tabiatın koynunda kendiliğinden oluşuvermiş ve şekli insan suretini andıran kayalarda küçük bir hikâyeye bulduğunda, mitos yahut efsane için kurt ve kült bir hâle gelecek o ilk anlatı şekillenmeye başlamıştır. Selin apardığı, yelin kopardığı, tabiat denen heykeltıraşın gönlünce yonttuğu kayalar arasında şekli, silüeti veya gölgesi tanıdık gelen bir imge yakaladığında, insan imgelemi hızla faaliyete geçer. Bazen bir köpek kafasına, bazen çökmüş bir kuzuya, bazen uzanmış bir kadına, bazen de sonsuza kadar dimdik durmaya mahkûm bir adama benzettiği

kayalara ilgiyle bakar. Safiyane bir merakla zihninde beliren ilk soru, bu canlının nasıl bir felakete uğrayarak taşa dönüştüğüdür. Büyülenmiş yahut lanetlenmiş midir? İlahi bir el tarafından cezalandırılmış olabilir mi? Belki de yaptıklarının ceremesini çekmektedir.

Bir taş bloğa bakarken hayal gücünü sonuna kadar zorlayarak taşlaşmış bir insan görmeyi başarabilmek kolay değildir. Bunun için sadece insanın formal yapısı hakkında bilinenler yeterli gelmez. Ayrıca, taşlaşma veya taş kesilme hakkında da nakledilmiş yahut gözlenmiş birikim ve deneyimler olmalı ki taşa görülen imgenin yadırganmadan bir yorumu yapılabilsin. İşte otacılık seviyesindeki ilkel tıbbın ve insan fizyoloji hakkındaki yarım yamalak bilgilerin hatırlandığı yer de burasıdır. İmgeyi kuran zihin, değişik sebeplerle taşlaşmayı hatırlatan bir rahatsızlık yaşayanlara ait bilgisini yoklayarak karşısındaki kaya parçasına makul bir gerekçe bulmayı dener. Uyuz gibi deri tabakasını sertleştirip kaya görüntüsü veren bir marazdan haberdardır ve bunu taşlaşma yolunda bir emare saymış olması da mümkündür. Cüzzam illetinden uzuvları kuruyup taşlaşmış birilerini hatırlamış olabilir. Kısaca “taş adam sendromu” diye anılan *FOB (fibrodysplasia ossificans progressiva)* hastalığından (Pignolo vd., 2011) veya onu andıran *Guillain-Barre* sendromundan muztarip birilerinin serencamını efsane gibi dinlemiş olması da ihtimal dâhilindedir. Tedavisi asırlar önce bulunduğu için artık varlığından bile haberdar olmadığımız pek çok deri ve kas hastalığı birilerine taşlaşmayı çağrıştırmış olabilir. Dahası, bu illetlerle boğuşanların tanrılar yahut karanlık güçler tarafından taş kesilmeye mahkûm edilmiş günahkârlar ve mağdurlar olduğunu düşünen birileri hep çıkmıştır. Muhtemeldir ki korkudan taş kesilmek veya ölü bedeninin katılığı bile bu çağrışıma küçük bir katkı sağlamaya yetmiştir. Katalepsinin yoğun semptomları karşısında, hastanın ölüp sertleşmiş zannedildiği pek çok olaya geçmişte olduğu kadar günümüzde de rastlanıyor ve morgda canlananların, diri diri mezara gömülenlerin hikâyeleri binlerce yıldır olduğu gibi anlatılmaya devam ediyor.

Vico, mitosun ilk devresini “ilahlar çağı” diye adlandırır. Bu çağın insanı tabiatı ve maddi dünyayı kavramaya çalışırken kıt bilgisi yerine tahayyül etme yeteneğini harekete geçirir. “İlk tabiat, akıl yürütmede en zayıf, hayal gücünün güçlü alanı bakımından çok sağlam olan ve bizim tanrısal tabiat da dememize izin verebilen şiirsel veya yaratıcı bir tabiatı” (Vico, 2007: s.406).

Bu sebeptendir ki bilmek eyleminin altında yatan anlamak/ anlamlandırmak eylemi de akıl ve mantık korelasyonlarından çok hayal gücünün ürünüdür. Anlamadan bilen insan (*homo non intelligendo fit omnia*) böyle doğar. Hafızasında kayıtlı hastalıklarla, biçimi muhayyilesini harekete geçiren bir kaya parçası arasında kurduğu hayali ilişkiyi “kesin bilgi” olarak görmek, işte bu tabiat içinde ve onun mutlak bir parçası olan insan için mümkündür.

2.Bilinç Dışı, Rüya, Mit

Kadim insanın kaya figürlerinde ve figüratif kayalarda taşlaşmış insan formları görmesini sağlayan, bu vehmini bir bilgiye çeviren ikinci kaynak bilinç dışı ve onun en temel yansıma alanı olan düşleridir. Arketiplerin mitlerde hayat bulması gibi mitler de rüyalarda köklenir. Sıralamayı doğru kurarsak, bilinç dışımızdaki korku ve arzular arketiplerde belirir ve kemikleşir; sonra da mitos malzemelerine dönüşür. Bilinç dışı arketiplerinden mitlere bağlanan yeraltı kanallarını rüyalar açmış da mitolojya oradan fıskırmış gibidir. Taşlaşma fenomeninin arketipal ayağı da pekişip yerleşmesini rüyalarda sağlayıp sonra efsaneye dönüşme pratiğini yaşar. Primitif insandan itibaren uyanırken ve rüyada yaşanan olmak üzere iki farklı “reel dünya” olduğu düşüncesi uzun süre ayakta kalmıştır. Biri diğerinden daha gerçek değildir. Borges’in (1995, ss.33) örneğinde olduğu gibi “İlkel insan düşünde ormana gidip bir aslan öldürdüğünü görürse, uyandığı zaman ruhunun düşünde bedeninden ayrıldığını ve bir aslan öldürdüğünü düşünür.” Öyleyse rüyada yaşanmış taşlaşma hikâyelerinin de bin yıllardır, gerçekliğinden hiç şüphe edilmeden pekiştirildiğini düşünmemiz yanlış olmayacak.

Taşa dönüşmek, modern öncesi insanın evrensel korkusudur. Günah işlediğinde tanrıların gazabına uğrayarak bedeni taşlaşvermek; büyücülerin, kötü ruhların, cinlerin zulmü veya ermişlerin cezalandırmasıyla sonsuza kadar taştan bir gövdeye hapsedilmek “Taş olasin.” gibi bir bedduaya muhatap olma korkusu bilinçaltında büzüldüğü köşede öylece bekler. Etrafından dinlediği ve gözlediği kadarıyla, bedeninin tamamı veya bir parçası taşa dönüşmüş insanlar hakkındaki birikimi de bu korkuyu destekler. Rüyalar işte burada devreye girer ve iki koldan çalışarak endişeyi körükler. İlkin, düşlerin gerçek olduğuna dair hiçbir şüphe duyulmayışı sebebiyle, rüyalar âleminde kendini taşa dönüşmüş gören kişi, bunu uykudaki ikinci hayatında artık taş kesildiği biçiminde yorumlar ve anksiyetesi daha da büyür. İkinci olarak, bilinç dışındaki korkulu birikime düş malzemeleri de eklendiği için insanın tabiatta karşılaştığı ilginç kaya oluşumlarını taşlaşmış canlılar olarak algılama ihtimali ve bu yoldaki tecrübesi artar.

Burada, meşhur bir hikâyeyi hatırlamanın tam sırası... Rüyasında kendini bir kelebek olarak gören Çinlinin uyandığında “Ben düşünde kelebek olduğunu gören Chuang Tzu muyum yoksa şimdi de devam eden bir düşte Chuang Tzu olduğunu gören bir kelebek miyim?” diye soruşu, taş kesilme rüyalarına da rahatlıkla uyarlanabilir. Rüyaı gerçek sayınca, kendini taş kesilmiş görmek de bir vizyon olmanın ötesine sıçrayarak, diğer reel hayatta hakikaten taşlaşmak diye anlamlandırılır ve bütün acısı, korkusu ve endişesiyle yaşanır. Kişi rüyada taş kesildiğini mi

görmüştür, yoksa taşlaşmışken gördüğü rüyada etten kemikten ibaret biri olduğunu mu? Etrafındaki kaya oluşumlarını değerlendirirken kullandığı veriler, bilinç dışının rüyalara yansımış serpintileridir ve onları da bu dünyanın taşlaşanları olarak görmekte hiç zorlanmaz.

Mitlerin bir toplumun, genel anlamda tüm insanlığın ortak düşleri olduğunu söyleyebiliriz. Düşler aracılığıyla bir insanı, dahası tüm insanlığı anlamak mümkün müdür? Bir illüzyondan ibaret düşler nerede biter, gerçek nerede başlar ve insan bu ikisi arasında nerede durur? İlk Hindistan seferi sırasında, Santa Domingo açıklarındaki Columbus, 9 Ocak 1493 günü gemisinin resmî seyir defterine suda dans eden üç denizkızı gördüğünü ciddiyetle kaydederken bir düşü mü yaşıyordu? Düşlerin de bir gerçekliği olmaz mı? Gördüğümüz rüyaların yüzde yüz “gerçek” ve uyanık hâlimizin gerçekleri gibi tam olarak geçerli olduğunu belirten Fromm (1992, s.15) “Rüyada gördüklerimizin değil de, uyanık iken gördüklerimizin gerçek olduğunu nasıl iddia edebiliriz?” diye sormakta haklıdır. Gerçek’in düş’le böylesine karıştığı yerde, taşlaşma’nın gerçekliği de bilinçten çok, bilinç dışının kavrayış alanına girecek, “*perception is reality*” (algı gerçekliktir) aforizması bir kere de taş kesilme anlatılarında hükmünü gösterecektir.

Campbell’a (2013, ss.30) göre “Düş kişiselleştirilmiş mittir, mit kişisellikten çıkarılmış düştür; hem düş hem de mit ruhun dinamiğinin genel işleyişi içerisinde simgeseldir. Fakat düste biçimler düş görenin kendine özgü sorunlarıyla tuhaflaşmıştır, mitte ise belirtilen sorunlar ve çözümler bütün insanlık için dolaysızca geçerlidir.”

Rüyasında taşa dönen insan, mit ve efsanelerde tüm insanlığı taşa çevirirken simgelerin dilinden kendine ve yaşama dair bir şeyler anlatmış olmalı. Bedeni hastalıktan taş gibi katılaştan, zihninde taşa dönme korkusu yaşayan, kulaklarında “Allah seni taş eder.” nidalarını işiten insan başka bir gerçeklikte, rüyaların dünyasında bunu tecrübe etmiş, mitlerinde de anlatmış olmalı. Rüya tabirleri kitaplarında taş olmak/taşlaşmak maddesine bakıldığında genellikle “kalp katılığı, dinde bozukluk, felç ve ölüm” ile yorumlandığı görülmektedir. Bu yorumların mit ve efsanelerde yer alan taş kesilmeleri doğuran ilahi emirlere karşı çıkma, hatalı davranışta bulunma, günah işleme gibi sebeplerle ve bu sebeplerin sonucu olan, bir nevi ölüm ve felç durumunu ifade eden taşlaşmayla örtüştüğü görülmektedir.

Ölüp gitmekten öte taş kesilmekten korkan insan rüyalar âleminde karabasana maruz kalarak felce uğrar. Bağırır da sesi çıkmayan, ne kadar debelense de bedenini hareket ettiremeyen insan taştan bir bedene hapsolmanın korkunç akibetini hisseder. Atalarımızdan miras taştan insanlar, rüyalarımızda bizi taşa çevirmeye devam eder. Rüyaların birçoğunu içerik ve biçim bakımından mitoslara benzeten Fromm (1992, ss.16-17) bilimsel olarak aydınlanmış modern

beyinlerin bile uykularında mitos benzeri sahneler yaratma yeteneğini henüz kaybetmediğini söyler: “Görmezlikten gelsek, nefret etsek ya da saygı göstersek bile, mitoslar bugünkü düşünce şemamız içinde yerlerini çoktan almışlardır.” Gündüzün aydınlığında, bilincin egemenliğinde bilmediği, tanımadığı insanların taştan suretini gören, korkutan hikâyelerini dinleyen insan, gecenin karanlığında ve rüyaların bilinç dışı dünyasında taştan bedeniyle karşılaşmaya, kendi mitosunu yaşamaya devam edecektir.

3.Sakın Ardına Bakma!

Mit, efsane ve masal formunda karşımıza çıkan taş kesilme anlatıları evrensel insanlık ürünleridir. Evrenseldir çünkü hangi coğrafyada yaşıyor olursa olsun, insanoğlunun biyolojik ve psikolojik müşterekleri taşlaşma için gerekli zemini hazırlar. Geriye kalan, topografik olarak bu malzemenin kullanılabileceği bir kayalık ve bolca hayal gücüdür. Sakaoğlu'nun (1980, ss.79) “Anadolu efsanelerinin en yaygın motifi” diye taş kesilmeyi gösterişi önemli fakat eksiktir. Aslında, dünyanın bütün efsaneleri, mitos ve masalları arasında da durum bundan farklı değildir. Üstelik tek benzeyen aynı anlatının bambaşka yerlerde tekrarlanmasından ibaret de değildir. İki önemli husus daha var: Bin yıllar sonrasının farklı kültürlerinde de aynı kayalık için anlatılanların yaşatılması ve bambaşka kayalar için aynı motiflerle yeni anlatılar üretilmesi...

Halk kültüründeki taş kesilme anlatılarının onu üreten kavme ve dile olan bağlılığına rağmen, başka kıtalarda ve dillerde de karşımıza çıkması, coğrafyanın kavim ve dil tanımayışına olduğu kadar bir kaya parçasında aynı anlamlı figürü yakalayan imgelemin evrensel çalışma biçimine de işaret eder. Mitin de bilim gibi analogiler ve karşıtlıklar üzerinden işlediğini; aynı karşıtlık, kombinasyon ve ilişkilerin farklı kültür yelpazelerinde bulunabileceğini belirten Strauss'a (2013, ss.18-19) göre “eğer bu ilişkiler, tarihte hiç irtibatı olmamış toplumlar arasında da bulunabiliyorsa, antropologlar için bu bağlantılar ‘insan düşüncesinin evrensel kategorileri’ olduğunun işaretleridir.” Sözün gelişi, İrlanda yahut Hawaii kültüründeki taşlaşma anlatılarıyla Amerikan Hopi yerlilerinin anlattıkları arasında önemli bir farkın olmayışını tabiatı yorumlarken insanın kolektif şuuraltını ve evrensel kavrama becerilerini kullanmasıyla açıklamak kolaydır. Buna karşın bu yorumların kendini koruma ve geliştirme gücünü kavrayabilmek o kadar da kolay değildir. Diyelim ki Ovidius'un *Metamorphoseon*'undan (1994) Lichas'ın taş kesilmesi bahsini okuyoruz. Euboia sahilinde bulunan insan suretindeki bir kayanın aslında Lichas olduğu söylendikten sonra, bu olayın zaten “eski zaman masallarında” da anlatılageldiği ekleniyor (9. kitap, 224-228. mısralar). Euboia'daki kayanın, binlerce yıldır orada öylece durduğuna göre, belki

de bu topraklarda Yunan'dan bile önce fark edilip masallara konu edildiğini düşünmek mümkün. Yunan'ın kendinden önce yaşamış bir masalı sürdürdüğü de söylenebilir, aynı kaya için benzer bir yorum geliştirdiği de... Sebebi ne olursa olsun, taşlaşma anlatısı varlığını sonraki kültürler içinde de sürdürebilmektedir.

Arizona'daki Navajo ve Apache yerlilerinin topraklarında bulunan Petrified Forest National Park'taki taşlaşmış ağaçların aslında bir zamanlar taş kesilmiş canavarların bacakları olduğu düşünülür çünkü eldeki malzeme ağaçtır. Amerika'nın bir başka yerindeki yerlilerin masasında da bir büyücünün sabuntaşına çevirdiği adamdan bahsedilir zira, bu defa da tabiatın imgeleme sunduğu malzeme sabuntaşındır. Bu dikkatle bakıldığında, *Abd-i Atik*'te (Tekvin, 19. bâb) anlatılan Lût kavminin kıssası bile başka bir anlam kazanır. Rabb'in emrine uyan Hazreti Lût ile karısı ve iki kızı Tsoar'a doğru kaçarken, Sodom ve Gomorrah üzerine ateş yağmaktadır. Tanrı geride kalanları cezalandırırken firar edenlerin geriye bakmamasını özellikle istemiştir ama Lût'un eşi dayanamayıp arkasına bir göz atar ve anında tuzdan bir sütuna dönüşür. Bugün Ürdün'de, Lût Gölü'nün el-Mucib bölgesinde bir tepede bulunan tuz kayası Lût'un meraklı eşi olarak bilinir. Dünyanın en tuzlu gölünün kenarında yaşanan bir taşlaşma kıssasının ana malzemesi de tabiidir ki "balite" olacaktır. Benzer şekilde, bir İrlanda masasında, gaddar devin tuz kayasına dönüştüğünün anlatılması da yörenin coğrafi ve jeolojik karakteriyle sıkı sıkıya ilgilidir (Özgen vd., 2018).

Söz tam da buraya gelmişken bir başka evrensel ortaklığa daha dikkat çekmek gerekir. Tanrıdan veya güçlü, ulu birinden gelen "dönüp de geriye bakmama" ikazı neredeyse insanlık kadar eskidir. Lir çalarak kalbini yumuşattığı Hades'in karanlık dünyasından Eurydike'yi kurtarmaya çalışan Orpheus da benzer bir uyarı almış ve vakitsizce arkasına baktığı için eşi yeniden yeraltına çekilmiştir. Karşılaştırmalı dinler tarihi ve mitoloji uzmanı Theodor H. Gaster'ın (1969, ss. 159-160) "ardına bakmamak" ikazı için yorumu şöyle:

Hikâyenin dramatik bağlamı içinde bunun anlamı, yüzlerini hasretle geçmişe değil, umutla geleceğe çevirmeleri gerektiğidir. Ancak, kişinin bakışlarını geriye çevirmemesi eski ritüellerde yaygın bir kural olduğu için, bunun kökeni gerçekte büyü ve dini geleneklere dayanan eski bir halk masalı unsuruna doğru zekice bir edebî bükülmedir.

Orpheus'un önü hayattır, ardı ölüm... Arkasına bakmamak, hayatı seçmektir. Bu bakımdan, kudretin timsali tarafından gelen ikaz, muhatabına yaşamayı emretmektedir ve buna uymamanın karşılığı canından olmaktır. Ön ve arka'nın bu sembolik yorumu kaynağını antik ritlerden almışsa, mitolojik anlatılarda da benzer bir anlamı olmalıdır. İlginç olan bu ritüellerin ve sembolik karşılığının evrensel bir alegoriye dönüşmesidir; bunun Lût kıssası dışında da pek çok örneği vardır. Stith Thompson'ın (1966) motif indeksinde C330 kodlu tabular "looking in certain

direction” (belirli bir yöne bakma) yasağıdır ve bibliyografyasından dünyanın dört bir yanında örnekleri bulunduğu kolayca fark edilir. Gerçi Jan N. Bremmer (2008, ss.118) geriye bakma yasağının Antik Yakın Şark edebiyatlarında bir benzerinin olmadığını söylese de bu doğru değildir. Sadece Türk folklorunda bile pek çok örneği bulunabilir.

Söz gelimi, Bergama ile Dikili arasındaki Gelin Taşı, Hazreti Lût kıssasıyla benzerlikler taşıyan bir efsaneye bağlanır (Bayatlı, 1941: s.28-29). Kaynarca denen bu bölge eskiden bereketli topraklar üzerinde yaşayan zengin ve mutlu insanların vatanıymış. Keseleri doldukça, işlerini yaptırmak için başka diyarlardan göçen rençber, çoban, seyis gibi elemanları kullanmaya başlamışlar. Gelenler beraberlerinde ahlaksızlığı da getirmiş ve Kaynarca ahalisini baştan çıkarmış. Neticede Sodom ve Gomorrah benzeri bir çürüme yaşanmış. Derken, buraya Lût gibi bir pir gelip halkı uyarmaya çalışmış fakat dinleyen olmamış. Üstelik, ihtiyarı hapsedip yiyecek içecek de vermemişler. Sadece yufka yürekli bir kız herkesten gizlice gelip yaşlı adamı beslemiş. Talibi çıkmış ve kızı kırk gün kırk gece düğün dernek edip evlendirmişler. Bütün ahali sarhoş olmuş, sızıp kalmış. Taze gelin atına binip alayla yola çıktığında pir yanında belirmiş ve “Hiç durmadan arkamdan gelin. Sakın ardınıza bakmayın, yoksa taş kesilirsiniz!” demiş. Alay panik hâlinde koşarken arkalarından dehşetli gürültüler, canhıraş çığlıklar duymuşlar. Sonunda dayanamayıp geriye dönenler çöken evlere, göğe çıkan dumanlara bakarken taşa dönüşmüş. İyi kalpli gelin de onların arasında imiş. Bugün Kaynarca yakınlarında bulunan Gelin Taşı ile Lût’un tuz kayasına dönüşen eşi arasındaki benzerlik çok açık... Efsanenin bir başka varyasyonu da Edirne’de Göl Baba için anlatılır. Bir kere daha fark edilir ki selamet önde, taşlaşma suretinde gelen ölüm arkadadır. Kişinin kaderi, yüzünü çevirdiği yöne göre belirlenir.

4.Ya Taş Ya Kuş!

Zorlu durumlarda ortaya çıkan benzer bir evrensel seçim daha vardır. Bu defa, insanın taşlaşmayla başka bir seçenek arasında kalma sebebi bir tanrı veya ermiş değil, bizzat kişinin kendisidir. Örnekler üzerinden anlatması daha kolay: Yozgat’ta Nohutlu Tepesi’nin arkasında bir kayalık bulunur. Yöre ahalisinin imgelemi bu kayalıkta deveye binmiş bir gelinin imgesini yakalar ve efsanesini kurar. Buna göre, kıza göz koyan biri onu başkasına yâr etmemek için gelin alayının yolunu kesip bütün erkekleri öldürür. Gelin de bu adama teslim olmamak için ellerini semaya açıp “Yâ Rab, beni bu zalime teslim etme. Ya taşa çevir ya kuş edip uçur.” diye dua eder. Sonuçta kurtuluş taşlaşmayla gelir. Kaman’ın Ömerhacılı Köyü’nün yaslandığı Baran Dağı’nda bulunan Elibebekli Kayası’na hikâyesini veren kadın da kucagında bebeğiyle taş kesilmeden önce düşmana

teslim olmaktansa ya taş ya da kuş olmayı dilemiştir. Malatya'daki Suvacık Tepesi'nin eteğinde bulunan Fatmacık Kayası da aynı dilekte bulunup taş kesilen Fatma Gelin'in efsanesini yaşatır. Bu efsane Giresun Sis Dağı'ndaki Gelinkaya için de bire bir tekrarlanır. Ödemiş'te, Türkönü Köyü yakınlarındaki Ayı Taşı'nın hikâyesinde de bir ayı tarafından kovalanan kızın ya taş ya kuş olmayı dilediği için ayıyla beraber taş kesildiği anlatılır. Örnekler çoğaltılabilir.

Taşlaşma anlatıları içinde taş ya da kuşa çevrilmeyi niyaz ediş özel bir alt grubu oluşturur. Burada sorulması gereken birbirine bağlı iki soru var. Niçin bu duayı hep kızlar ediyor ve niçin hep aynı seçenekleri tekrarlıyor? Muhtemel cevaplardan biri için yeniden mitolojiye müracaat etmek gerekiyor. Jüpiter'in kız kardeşi Juno'nun Ino için üzülen Theban kadınlarının kimini taş, kimini kuşa çevirmesi Ovidius'un *Metamorphoseon*'unda (1994: 550-562. mısralar) anlatılır. Hadisenin tamamen kadınlar arasında geçişi ve seçeneklerin sadece kuş ve taş oluşu bir tesadüften fazlasını akla getiriyor. Dahası, erkeklerin aynı soruyu sormayışları da dikkat çekiyor. Tesadüf edilebilen tek örnek, Azerbaycan'da anlatılan "Yetim İbrahim'in Nağlı"ndadır. Bu masalda da taş yahut kuş olma seçenekleri vardır ama muhatap erkek olunca sonuç taşlaşmaya değil, güvercin olup uçmaya bağlanır (Sakaoğlu vd., 2019: s.177).

Peki, niçin mitler çağından beri taş ve kuş olmak dışında bir seçenek yok? Cevap için bir kere daha antik sembol çözümlenmelerini hatırlamak gerekiyor. Ruh uçuş bir kuşa benzetmek kadim sembollerden biridir. Taşlaşmaysa düşünüldüğü anlamda ölümün değil, ruhu sağlam bir yere kapatmanın karşılığıdır. Bu kapatma günahkâr ruhlar için bir cins hapis olabileceği gibi iyi ruhları muhafazaya da yarar. Unutulmamalıdır ki ruhun suretten surete girerek arındığı fikri tenasüh dâhil, pek çok inanışta gizlidir. Belki de bu sebeple "metasomatosıs" (vücut değiştirme) kavramı üzerine düşünürken, çağrışımlar kaçınılmaz olarak "soma" (beden) ile "sama" (mezar) arasında bir ilgi kurdurur. İnsan olmanın önceki aşamaları maden, nebat ve hayvan olmaktadır. İslami terminolojide insanlık öncesindeki bu üç farklı surette doğuşa "mevâlid-i selâse" denir. Nihayette insan olmak, önceki doğumları aşmakla gerçekleşebilse de onlardan kalma vasıflar derinlerde bir yerlerde saklıdır. Hangi aşamanın canlısı olursa, ruh o aşamanın sureti/mezarı içindedir zaten. Dara düştüğünde insan olmaktan vazgeçerek tanrıdan maden (taş) veya hayvan (kuş) evresine geri dönmeyi talep etmek garipsenmemelidir. "Taş kesilesin." bedduası bir anlamda muhatabından tekâmül serüveninin en başına dönmesini istemektir. Bütün bu sürecin her neresinde olursa olsun ruh o sureti ve bedeni terk etmez. Bu sebepledir ki taş kesilen beden günün birinde canlandı veya taşlaşsa da gözyaşlarının akmaya devam ettiği yolundaki efsaneler, taş bedende ruhun hâlâ mevcut olduğunu gösterir. Tabiatın bir animası olduğu yolundaki

gelenekli “*orphic*” natürizm ve “*spiritus naturae*” anlayışı zaten dağda taşa bir hayatiyet görüyorken insanı veya hayvanı andıran bir formdaki kayalar için böyle düşünülmesi yadırganamaz.

Son bir soru: Niçin kızın “ya taş ya kuş” olma isteğinde tanrı hep ilk seçeneği yerine getiriyor? Sebep, safiyet dolu bir kalbin isteğini yaratıcının hızla yerine getirdiği inancında gizlidir. *Taş*’ı ıstır ıstırmez, ikinci seçeneği beklemeden hemen kulunu taşa çeviren tanrının kararındaki bu sürat, kuluna duyduğu muhabbetin ve onun sıkıntısını hemen sonlandırma isteğinin işareti olarak okunmalıdır. Önce kuş olmak dilense, taşlaşmaya sıra gelmeyecektir. Elazığ’da Direkli Dağı yakınlarındaki Kaplıkaya Köyü’nde bulunan iki kaya, öfkesine hâkim olamayarak kardeşini öldürüp sonra da Mevla’dan ya taş ya kuş olmayı dileyen kızın pişmanlık hikâyesini anlatır. Çankırı’daki Gebe Kaya da bir başka utancın efsanesini taşır. Gizli gizli birlikte olduğu adamdan hamile kalan kız başkasıyla evlendirilince, yeni evine giderken yolda ya taş ya da kuş olmayı dileyecektir. Böylesi olumsuz örneklerde bile tanrı sevgisini ve merhametini esirgemeyerek kızların ilk dileğini yerine getirir; onlara ruhlarını kıyamete kadar terbiye etme fırsatını verir. Suçu sabit görülen ölse toprağa karışır, su olsa akar, kuş olsa uçar; ancak, taş kesilirse bir ibret vesikasına dönüşür ve sonsuza kadar yanlıştın bedelinin ne olduğunu âleme göstermeye devam eder.

“Ya taş ya kuş” seçeneğini hep kendisi için dileyen kızlara rastlanır ama nadiren de olsa bu seçeneği başka bir varlıkla kendisi arasında dileyen kızlar da çıkar. Meselâ Tosya’daki Tülüce Tepesi’nde bulunan Yılkaya’nın efsanesinde böyle bir durum yaşanır. Namaza duran kız, kendine doğru kocaman bir yılanın geldiğini görünce “Allah’ım ya onu taş et, ya beni kuş et!” diye dua etmiş ve bir anda yılan taş olup kalmıştır. Harput’ta Buzluk Mağarası yolunda taş kesilen ejderhanın efsanesinde de canını kurtarmak isteyen bir kızın benzer dileği kabul olmuştur. Bayburt’un Nişantaşı Köyü’nde bulunan ejderha kayası için de hikâyenin bir başka varyasyonu anlatılır. Phoebus’un (Apollon) yılanı taşa çevirmesinden bu yana benzer pek çok anlatıya rastlanmaktadır.

Bayburt’un Nişantaşı Köyü’nün ortasına kadar uzanan yılan formunda yüz metrelik bir kaya vardır. Köye doğru yavaşan ejderhadan kaçamayacak kadar yaşlı bir kadının (bazen de gebe olduğu için kaçamayan bir gelinin) “Allah’ım, ya beni taş kes, ya onu!” diye dua etmesi üzerine taş olan yılanın efsanesine bağlanır. Nişantaşı’na eskiler Osluk derler ve eski bir Ermeni köyü olduğunu anlatırlar. “Osluk”un Ermenice “*Otsdeg*”den (yılan yeri) bozulduğu bilinince eskiden Ermeni kültürü içinde de benzer bir efsanenin yaşamakta olduğu anlaşılır. Bir efsane kültürden kültüre mi taşınmaktadır, yoksa aynı kaya figürü her kültürde muhayyileyi benzer şekilde mi etkilemektedir? Belki her ikisi de...

Daha eskilerden bir başka örnek: Diyelim ki Saim Sakaoğlu'nun derlediği Anadolu efsaneleri arasından biri dikkatinizi çekti. Manisa'daki Spil Dağı'nda bulunan Ağlayan Kaya hakkında yazdıklarını okudunuz ve üç kızını kaybettiği için taş kesilse de ağlamayı sürdüren ananın hikâyesi size tanıdık geldi (1978, ss.52-53). Ovidius'un *Metamorphoseon*'unda (6. kitap, 313-314. mısralar), çocukları öldürüldüğü için yavaş yavaş taşa dönüşen ve o acıyla sonsuza kadar gözyaşı döken Niobe'nin anlatısına benzettiniz. Bu benzerliği Sakaoğlu'nun hiç anmayışı garipsenebilir. Bununla birlikte kitabın adı tek bir kültürün değil, coğrafyanın esas alındığını gösterdiği için bu bir bilgi eksikliğine değil, efsanelerin ölümsüzlüğüne ve kültürler arasında taşınabildiğine yorulabilir. Nasıl ki *Kitâb-ı Dede Korkut*'taki Tepegöz'ün "*kyklop*"lara, Deli Dumrul'un serencamının Admetos-Alkestis hikâyesine benzeyişi şaşırtıcı değilse, değişik kültürlerde benzer taşlaşma efsanelerine rastlamak da şaşırtıcı gelmemelidir.

5. İbret Vesikası Taşlar

Evrensel antikite, henüz mantığın yerinde muhayyilenin oturduğu bir kavrayış kültürünü öne çıkarırken tabiatta tesadüf ettiği "*petrification*" ürünü ağaçlara, hayvan fosillerine ve şekli bir canlıyı andıran kaya oluşumlarına da tahkiyenin imkânları dâhilinde bakar. Bu kaya formların kimini tanrıların, kimini de büyücü veya ermişlerin kudreti eseri olarak görmeye hazırды. Her birine bir aşk, hasret, intikam, öfke, cezalandırma, kefare hikâyesi düzerek onları anlamlı hâle getirmeye çalıştı. Diğer taraftan "Taş kesilme motifinin yer aldığı efsanelerde bazı davranış kalıplarının pekiştirildiği, bunların etrafında geleneksel ahlâk anlayışlarının, 'taşlaşma' müeyyidesiyle, taş aracılığı ile ebedileştirilmesi arzusunun yattığı görülmektedir" (Feyzioğlu, 2011: s.131). Böylece, taşa kazılan kanunlar gibi taşlaşma efsaneleri de din, ahlâk ve adalet kurallarını ölümsüzleştirdi. Tanrıyı reddeden, yasak ilişki yaşayan, yalan söyleyen, çalan, aile büyüklerine veya ekmeğe saygısızlık eden kişi akıbetini bir taş figürde gördü. Ayrıca, tabiatın gerekçesi anlaşılmasa bile, saygı ve korku duyulan taşlaşma ikazları da dikkate alındı. Mesela suyun taşlaştırma gücü açıklanamayan, efsanesi türetilemeyen ama olduğu gibi kabullenilen evrensel bir "gerçek"tir. Nasıl ki Shawnee yerlilerinin kudretli nehri geçenleri taşa dönüştürüyorsa (Sakaoğlu, 1980: s.46), Kırşehir'deki Âşık Paşa Türbesi'nin bugün artık yerinde olmayan çeşmesinden su içenler de işte öylece taş kesilmektedir (Arseven, 1956). Sebep-sonuç ilişkisi kurulamayınca suyun taşlaştırdıklarının anlatısı da beliremiyor.

Burada anılması gereken özel bir grup taşlaşma hadisesi daha vardır. İslam gibi inancı heykele cevaz vermediği için mensupları bu sanatla tanışmamış olan kültürlerde, kadim çağlardan

kalan ve gerçeğini kuvvetle hatırlatan heykel kalıntıları bir kere daha imgelemi hareketlendirir. Yontulmuş mermerlerde bir felakete uğramış bedenlerin trajik hikâyelerini bulmak kolay olur. Söz gelimi, Yukarı Mısır'da “taş kesilmiş şehir” diye anılan Ishmore'daki heykeller, bir büyüyle bütün ahalinin taşlaştığı yorumunun doğmasına sebeptir. *Binbir Gece Masalları*'nın 182. gecesinde de Abdullah ibni Fazıl'ın yolu herkesin taş kesildiği benzer bir şehre uğrar. Bir Rus masalında da genç bir asker bütün canlıların taşa dönüştüğü bir ülkeye gelir (Sakaoğlu, 1980: s.52). Bu örneklerin türediği kavimlerin heykeltıraş yetiştirmemiş ama güçlü bir heykel sanatı yaşayan eski kültürlerin topraklarına yerleşmiş oldukları fark ediliyor. Ucunu topografyaya bağlayarak söylemek gerekirse bir çöl veya deniz kültüründe heykel orijinli taşlaşma anlatılarına rastlanamıyor. Müzelerin kurulmasından sonra bile anneler müzeye götürdükleri çocuklarına heykelleri göstererek “Sözümü dinlemezsen, Allah seni de işte böyle taş eder.” demeyi sürdürmüşlerse, bu cins bir taşlaşmanın modern imgelemde dahi bir karşılığı olduğu, bir tortusu kaldığı söylenebilir.

6. Taşta Canlılık Emareleri

Taşlaşma anlatılarındaki evrensel ortaklığın sadece olayın kurgusunda değil, sonrasında da devam ettiği fark ediliyor. Sözün gelişi, taşlaşmanın sadece beden olduğu ve ruhun bu taş kafeste sıkışmış hâlde yaşamayı sürdürdüğü düşüncesi de evrenseldir. Yukarıda da ifade edildiği gibi ruh/ can taş hücrelerinde ya bir kötülükten korunmakta ya da bir ceza çekmektedir. Taşlaşmış bedende bir yüreğin attığı nereden anlaşılır? Bunun iki önemli delili vardır. İlki, taşta devam eden bir canlılık emaresinin tespiti. Rüzgârda inleyen, hatta anlamlı kelimeler çıkardığı duyulan kayalardan sıkça bahsedilir. Bu sesler de taş kesilme anlatısının önemli bir parçasıdır. Daha inandırıcı bir canlılık emaresi, kayalardan sızan yer altı sularının gözyaşı olarak adlandırılmasıdır. Örneğin, Samsun Havza'daki Kızgözü Kaplıcası'nda yıkanırken hamamı basan erkeklerden kaçmak için kuş veya taş olmayı dileyen kızlardan ikisi kuş, biri de taş olmuştur. Diğerleri uçup gitmişken taş kesilen kız bugün de Arslanağzı kurnasının başında gözlerinden yaş dökmeyi sürdürür. Çankırı'da, Orta yakınlarındaki Bağkışla'nın da bir Ağlar Kaya'sı vardır. Moğol istilasında (Yöre ahalisi Tatar diye anlatıyor.), canını kurtarmak için kayalar arasına gizlenen Sultan'ın Mevla'dan taş kesilmeyi dilemesi ve niyazı kabul olduktan sonra da gözyaşı akıtmaya devam etmesi pek çok örneği olan anlatılardandır; lâkin, burada ilginç olan, ne zaman bölgeye bir Tatar gelecek olsa kayanın bunu fark ederek suyunu kesivermesidir. Sultan'ın ruhu, asırlar önce taşlaşan bedenini terk etmiş olsaydı böyle canlılık işaretleri gösteremeyecekti. Demek ki fiziksel taşlaşma halkın nazarında ölümle aynı anlama gelmemektedir.

İkinci delil ise taşlaşmanın tersi yöndeki bir örnekten çıkarılabilir. Bütün Anadolu'da pek az değişiklikle varyantları nakledilen Taş Bebek anlatısı ve türküsü eşsizdir. Bunca halk anlatısı içinde bir benzeri yoktur. Örneğin tersliği, canlının taşlaşması yerine, taşın canlanmasının hikâye edildiğinde... Kısır olduğu için üstüne kuma getirilen bir kadın, kundakladığı bir taşla sarılarak Allah'a ve bildiği bütün din ulularına yalvarır; onu canlandırmalarını niyaz eder.

Beşiğime koydum taşı

Didemden akıttım yaşı

Cümle evliyalar başı

Mevlâm buna bir can versin

Duası kabul olur ve taş bir oğlan çocuğuna dönüşür (ayrıntılar için bk. Emeksiz vd., 2004: s.149-166). Bu son örnek taşlaşmayı değil, taşın can bulmasını anlattığı için ele alınan konuya doğrudan dâhil edilemez ama dolaylı olarak, taşlaşmışken canlılığını sürdürme bahsine yardımcı olabilir. Taş kültürünün bulunduğu kültürlerde karnına taş bağlama, belirli bir kayaya adak adama veya üstüne oturma, örneğimizde olduğu gibi taş kundaklama gibi yollarla gebe kalmaya çalışan kadınlara rastlanır. Taşta bir can veya canlılık gizlendiği bilgisini taşımayan kültürlerde bu tür davranışlar gözlenmez. O hâlde, taşta korunan hayat gücünün taşlaşmış figürlerde de mevcut olduğunun düşünülmesi garip değildir. Mitolojiden hatırlanacaktır; Phantasos taş, su, ağaç gibi ruhu olmayan varlıklara dönüşebilmekte ve bu yeni bedenlerde varlığını sürdürebilmektedir. Burada sorulması gereken soru, Phantasos'un niçin sadece bu üç varlıkta yaşayabildiği ve niçin üçünün de kült değeri taşıdığıdır. Taşlaşmış olarak da canlı kalınabileceği bilgisi taş kültüründen taş kesilme örneklerine kolayca aktarılmış olmalı. Aslına bakılırsa, taşlaşma'nın ölümsüzlük ve ebedi hayatla eşleştiği bir yer de var. Beden ölür ve yok olurken taş kesilmek ebediyeti garantilemek anlamına gelir. Papua'daki Baining kabilesinin ağızdan ağza naklettiği bir kıssa var. Bir gün güneş bütün varlıkları toplamış ve onlara sonsuza kadar yaşamayı isteyip istemediklerini sormuş. Yılanlar ve taşlar bu teklifi kabul ettikleri için ölümsüz olmuş; insansa çağrıya uymadığı için ecel denen belâya katlanmayı sürdürmüş (Campbell, 1995: s.383). O hâlde, taşlaşmanın beşere tanınmış ikinci bir ebediyet şansı olarak değerlendirilmesi de mümkündür.

Sonuç

Birçok mit ve efsanede, yeni kültürün sosyal ve etnografik şartlarına adaptasyonun bir sonucu olarak ortak motifler görülmesi doğaldır; şaşırtıcı olan, birbiriyle hiçbir teması olmayan

toplumların anlatılarındaki benzerlik ve ortaklıklardır. Bu benzerlik ve ortaklıkların nedenleri üzerinde düşünmek mit ve efsanelerin kaynağını belirlememize de yardımcı olacaktır. Çalışmamızda, kurgulanan bir anlatının mitik malzemeye nasıl dönüştüğü taşlaşma/ taş kesilme motifi üzerinden ele alınarak yorumlanmıştır. Sonuçta, mit ve efsanelerin tümünden de hayal ürünü olmadığı, insanlığın adaptasyon yeteneği yanında fiziksel, zihinsel ve psikolojik müşterekliklerinin, ortak bilinç dışı ve onun temel yansıma alanı olan düşlerin benzer anlatılara zemin hazırladığı görülmüştür.

Kaynakça

- Arseven, V. (1956). Kırşehir’de Yerlere Atfedilen İnanışlar: Âşık Paşa Türbesi. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, S.4
- Bayatlı, O. F. (1941, dış kapakta 1942). *Bergama’da Efsaneler, Âdetler*. İstanbul: Vakıf Matbaası
- Borges, J.L. (1995). *Yedi Gece*. (Çev. Celal Üster). İstanbul: İletişim Yayınları
- Bremmer, J. N. (2008). *Greek Religion and Culture, the Bible and the Ancient Near East*. Leiden-Boston: Brill
- Campbell, J. (1995). *Tanrının Maskeleri*. (Çev. Kudret Emiroğlu). Ankara: İmge Kitabevi
- Campbell, J. (2013). *Kabramanın Sonsuz Yolculuğu*. (Çev. Sabri Gürses). İstanbul: Kabalıcı Yayınları
- Emeksiz, A., Oktay, S. (2004). Taş Bebek Efsane ve Ninnileri Arasında Tematik İlişkiler. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.11, ss.149-166
- Feyzioğlu, N. (2011). Gelin Kaya Efsaneleri ve Taş Kesilme Motifi Üzerine Bir Değerlendirme. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, S.9, ss. 115-133
- Fromm, E. (1992). *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*. (Çev. Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten). İstanbul: Arıtan Yayınevi
- Gaster, T. H. (1969). *Myth, Legend and Custom in the Old Testament*. New York: Harper Row
- Levi-Strauss, C. (2013). *Mit ve Anlam*. (Çev. Gökhan Yavuz Demir). İstanbul: İthaki Yayınları
- Ovidius (1994). *Dönüşümler*. (Çev. İsmet Zeki Eyüpoğlu). İstanbul: Payel Yayınevi
- Özgen Erdem, N., Şaroğlu, F. (2018). Kültürde Yerbilimlerinin İzleri. *Mavi Gezegen Dergisi*, S.25

Pignola J.R. vd. (2011). Fibrodysplasia Ossificans Progressiva: Clinical and Genetic Aspects.

Orphanet Journal of Rare Diseases, VI.

Rosenberg, D. (2003). *Dünya Mitolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi

Sakaoğlu, S. (1978). *101 Anadolu Efsanesi*. İstanbul: Damla Yayınevi

Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*.

Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

Sakaoğlu, S., Türkan, K. (2019). Efsanelerden Masallara Uzanan Taş Kesilme Motifinin

Azerbaycan ve Anadolu Masallarına Yansımaları. *Türkbilig Dergisi*, S.38, ss.177-197

Thompson, S. (1966). *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales,*

Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends. 6.

Vol. Bloomington: Indiana University Press.

Vico, G. (2007). *Yeni Bilim*. (Çev. Sema Önal). Ankara: Doğubatu Yayınları